

5 1949 DAGEN GROOT-NEDERLAND¹

SLEUTELEN AAN EEN COLLECTIEVE IDENTITEIT
TUSSEN 1815-1830, EN DAARNA

Er was een tijd dat niemand zich druk maakte om “nationale identiteit”. Althans, de woordcombinatie werd niet gebruikt, of het moest bij toeval zijn. Volgens taalkundige Nicoline van der Sijs komt het woord “identiteit” pas in 1824 voor het eerst voor, en dan ook nog in de beperkte betekenis van “persoonsgelijkheid”, denk aan het werk van de politie: “iemand's identiteit vaststellen”. Als woordcombinatie kwam “nationale identiteit” pas na de Tweede Wereldoorlog in zwang; het werd met enige omzichtigheid gebruikt door schrijvers en historici en moest zoveel betekenen als nationale eigenheid: een samenstel van waarden en gedragingen die onderscheidend zijn ten opzichte van bewoners van andere natiestaten. Maar inmiddels is dit een wat onnozele uitleg; “nationale identiteit” is in het academische taalgebruik zo langzamerhand een erg complex en weerbarstig historisch concept geworden.

De oorsprong daarvan ligt in de periode dat het denken over nationale staten een vlucht nam, het begin van de negentiende eeuw. In de nasleep van de Franse revolutie en de napoleontische oorlogen ontwikkelde zich een nieuw politiek bewustzijn. De staten die tezamen Europa vormen, gaan ieder voor zich hun eigen positie markeren. Niet wat bindt, maar wat onderscheidt, wordt bepalend in Europa. De twee wereldoorlogen van de twintigste eeuw beginnen dan al hun schaduw vooruit te werpen.

In een studie uit 2006 met de veelzeggende titel *Bronnen voor het vaderland* heeft de Amsterdamse historicus Joep Leerssen laten zien hoe dit in zijn werk ging in Nederland, tegen de achtergrond van hoe in heel Europa naties zichzelf als het ware nieuw in de verf zetten. Het gaat volgens Leerssen om de constructie van een identiteit, ofwel *the invention of tradition*: “Nationaal historisme (waarbij zaken horen als historiseren-

RENÉ VAN STIPRIAAN

Studeerde Nederlands in Amsterdam en promoveerde op Nederlands komisch toneel in de zeventiende eeuw. De handeseditie van zijn proefschrift verscheen in 1996 onder de titel *Leugens en vermaak. Boccaccio's novellen in de kluchtcultuur van de Nederlandse renaissance*. In 2002 publiceerde hij *Het volle leven. Nederlandse literatuur en cultuur ten tijde van de Republiek (1550-1800)*. Hij is op dit ogenblik nauw betrokken bij diverse digitale projecten, waaronder Nederlab.

de literatuur, verhalende geschiedschrijving, filologische tekstuutgaven, monumenten en herdenkingen) vormt een krachtig element in de formulering van een nationale identiteit en maakt deel uit van de geestesgesteldheid van de romantiek.”

Leerssen wijst er meteen op dat in brede kring de gedachte leeft dat een dergelijke nationalistische cultuur in Nederland nooit echt wortel heeft geschoten. Maar hij toont eenvoudig aan dat Nederland in de negentiende eeuw wel degelijk volop meedeint op de Europese nationalistische golfslag. Er worden standbeelden neergezet van goedvaderlandse helden als de stadhouders, Rembrandt, Vondel en De Ruyter. In de literatuur wordt door auteurs als Van Lennep en Bosboom-Toussaint het soms benarde maar uiteindelijk glorieuze Nederlandse verleden tot leven gewekt. En de overheid keek hierbij tevreden toe.

Identiteit kan worden gezien als een optelsom van onderscheidende kenmerken van de bewoners van een natie. Denk aan mooie, positief te waarderen eigenschappen als “Hollandse nuchterheid”, “tolerantie”, “handelsgeest”, of iets minder positief getoonzette kwalificaties als “botheid” of “gebrek aan diplomatieke vaardigheden”. Over dit type vaak wat clichématige kwalificaties gaat het hier niet. Door Leerssen wordt identiteit niet als “zijnswijze” opgevat, maar als “zienswijze”, zoals hij het zelf formuleert. Nederlandse identiteit moet vooral worden begrepen als een zelfbeeld.

Zodra overheden zich met het oppoetsen van het eigen verleden beginnen bezig te houden, dan moet het uiteindelijke resultaat zijn dat de burgers langzaam maar zeker anders gaan denken over zichzelf en over de natie waar ze deel van uitmaken. Dit verschijnsel is aan universiteiten inmiddels populair als “imagologie”, of het onderzoek naar “beeldvorming”.

Het is de kunst om dit fenomeen als het ware te betrappen doordat je opeens nieuwe concepten en nieuwe woorden geïntroduceerd ziet worden. Joep Leerssen doet in *De bronnen van het vaderland* tal van uitspraken over de opkomst en het doordringen van nieuwe begrippen. Het levert onder andere een interessante casus op over de benaming van de taal die in Nederland en Vlaanderen gesproken wordt: het Nederlands. Het Nederlands wordt in de achttiende eeuw vrij algemeen, in Noord en Zuid, het “Nederduits” genoemd. Na de stichting van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden in 1815 werden daarin het huidige Nederland en België verenigd. Zoals bekend liep dit “Groot-Nederland” al in 1830 op de klippen, toen de Belgen in opstand kwamen, en in 1839 werd de definitieve scheiding uitgesproken. Leerssen verbindt er een mooie taal-observatie aan.

Vanaf het moment dat België en Nederland zich in 1815 aaneensloten, werd een andere benaming voor de landstaal gepropageerd: het “Nederlands”. Met de opstand van 1830 kwam er echter een kink in de kabel: in België raakte het gebruik van het woord “Nederlands” besmet. Men keerde er terug naar “Nederduitsch” of “Vlaamsch” als favoriete benaming van de eigen landstaal. Het kan nauwelijks anders of taal en politiek hebben elkaar hier op sleeptouw genomen.

	Noord-Nederland	Vlaanderen
tot 1815	“Nederduitsch”	“Nederduitsch”
Vanaf 1815 tot 1830	ontwikkeling van “Nederduitsch” naar “Nederlandsch”	ontwikkeling van “Nederduitsch” naar “Nederlandsch”
Vanaf 1830	Nederlandsch	Nederduitsch (Vlaamsch)

Benamingen voor het Nederlands, volgens Joep Leerssen
(*De bronnen van het vaderland*)

Onlangs verscheen een studie die een nog veel diepere inkijk biedt in de kraamkamer van het natiedenken in de jaren direct na afloop van de napoleontische oorlogen: *Stiefbroeders. Zuid-Nederlandse letteren en natievorming onder Willem I, 1814-1834*, een handelsuitgave van het proefschrift waarop Janneke Weijermars in 2011 promoveerde aan de Universiteit Antwerpen. Het Verenigd Koninkrijk dat in 1815 tot stand kwam, was overduidelijk een project waarin de Noord-Nederlanders de toon aangaven, zonder al te veel gêne zelfs, en waarin de Vlamingen en Franstaligen dienden te leren zich als Noord-Nederlanders te gedragen. Als je de voorbeelden van het noordelijke cultuurimperialisme tot je neemt, ga je je er steeds meer over verbazen dat het nog tot augustus 1830 heeft geduurd voor de Belgen in opstand kwamen. Temeer daar de

Belgen op dat ogenblik sterk in de meerderheid zijn tegenover de Nederlanders (3,5 c.q. 2 miljoen inwoners). Willem I voert al in 1814, dus voor de formele aansluiting van Noord en Zuid, een taalbesluit in dat bepaalt dat overal Nederlands de voertaal zal zijn, behalve daar waar van oudsher Frans wordt gesproken. Het lijkt een nietszeggende maatregel, maar sinds jaar en dag was Frans in de Vlaamse gebieden de taal van het bestuur, van de wetenschap en ook van de literatuur. Frans was de “carrièretaal” in Vlaanderen, aldus Weijermars.

Viel dat met een wet zomaar even te veranderen? Uiteraard niet. Maar de maatregel kon wel op sympathie rekenen van een aantal jonge Vlaamse auteurs. Het is kenmerkend dat sommige Vlamingen van hun enthousiasme blijk geven in... Franstalige artikelen en gedichten. Geen wonder dat het bewind van Willem I naar het Zuiden keek als een cultureel missiegebied. Met daarbinnen enkele stevige, aan het bewind loyale, Vlaamse bruggenhoofden, als Jan Frans Willems en Prudens van Duyse. Willems gaf in *Aen de Belgen* uit 1818 een reeks historische argumenten waarom het “Nederduits” van oudsher de “nationale” taal in de Zuidelijke Nederlanden was geweest. Dit viel goed in het Noorden. Maar bij met name de Franstaligen oogste hij alleen maar hoon, ondanks het feit dat zijn tekst van een Franse parallelvertaling gepaard ging.

Stiefbroeders is niet alleen het relaas van het fiasco van de taalpolitiek van Willem I, als onderdeel van de mislukking van het Verenigd Koninkrijk, maar het is ook het verhaal van het debacle van de vaak heel idealistische taalmissionarissen uit Noord en Zuid, die proberen het taalbesluit van Willem I in goede banen te leiden. Aanvankelijk lijkt het Zuiden de steeds maar aanzwellende golven van taalbemoeienis uit het Noorden gedwee over zich heen te laten komen, maar wanneer Willem I omstreeks 1825 met het verbod op de kleinseminaries definitief de katholieke kerk tegen zich in het harnas jaagt, slaat de stemming om. Weijermars doet er minutieus verslag van, soms wat wijdlopig, maar ook met veel verrassende details. Wanneer in 1830 de mislukking in korte tijd manifest wordt, en Noord-Nederlanders België moeten verlaten, moet ook de Amsterdamse filosoof en letterkundige Johannes Kinker zijn spullen pakken. Dan blijkt dat hij zijn huur al jaren vooruit heeft betaald. Waaruit moge blijken dat hij onvoorwaardelijk in zijn missie geloofde.

NEDERDUITSCH

Terug naar de stelling van Joep Leerssen dat de strijd die zich in de politiek en de samenleving ontspon, zich ook in het taalgebruik heel duidelijk manifesteerde. Geholpen door zijn heel specifieke beweringen over veranderingen in gebruikte terminologie, waar ook door Janneke Weijermars naar wordt verwezen, kunnen we enkele simpele cultuurhistorische hypotheses opstellen die zich makkelijk laten

Willem I, geportretteerd door Mattheus Ignatius van Bree.

objectiveren en onderzoeken. Het enige wat je dan nog nodig hebt, zijn goed doorzoekbare bronnen en een zoekmachine. En dan blijkt dat met de zoektechnologie en het contemporaine tekstaanbod van de Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren (zie <http://www.dbnl.org/zoeken/zoekeninteksten/>) de wisselende conjunctuur rond de landstaal inmiddels vrij goed kan worden gevolgd.

Wanneer je nu het begrip “Nederlandsch” in de zoekmachine van de DBNL invoert en vervolgens kijkt in welke teksten uit bijvoorbeeld de periode 1780-1835 het – als zelfstandig naamwoord als aanduiding voor de landstaal – voorkomt, dan kun je een paar eigenaardige ontdekkingen doen. Om te beginnen komt het in die betekenis al in de achttiende eeuw voor, zij het sporadisch. In het tweede decennium van de negentiende eeuw maakt het woord opgang, en dit spoort prachtig met de observaties van Leerssen. Na 1835 neemt de frequentie alleen maar toe. Overigens kan het woord “Nederlandsch” nauwelijks in de schaduw staan van “Nederduitsch”. Ook tegen het einde van de jaren twintig, wanneer “Nederlands” kennelijk snel aan populariteit wint, blijft dat woord volop in gebruik.

Dit zijn observaties van de koude grond, met behulp van een eenvoudige zoekmachine. Met een beetje tellen en turven kun je op een ochtend een heel eind komen. Je moet uiteraard goed rekening houden met spellingvarianten e.d., en bij een expe-

riment als dit moet je ook nog proberen te achterhalen of de betreffende teksten uit Noord- of Zuid-Nederland afkomstig zijn. Zo subtiel heb ik het hier niet uitgevoerd. Het wachten is op zoekmachines die in staat zijn om dit type verfijning zelf aan te brengen. Hoopgevend nieuws is dat er sinds begin dit jaar door een aantal instellingen wordt gewerkt aan het project Nederlab, dat dit mogelijk moet maken. Wellicht hebben we binnen enkele jaren gereedschap bij de hand dat ons heel veel van dat tellen, turven en analyseren uit handen gaat nemen.

Ondertussen kunnen we met het gericht door een corpus teksten sturen van zoektermen al interessante ontdekkingen doen. Zo vond ik in het voorgaande onderzoekje een tekst van Jan Frans Willems, en die geeft een bijzonder interessant contrapunt bij het verhaal van Leerssen. In een verhandeling uit 1819 reageerde Willems op een opstel van de taalgeleerde Annaeus Ypey, *Beknopte geschiedenis der Nederlandsche tale* uit 1812:

“De Tael waervan wy handelen word doórgaens de Nederduytsche genoemd. Sommige Schryvers, onder welke de Heer A. Ypey moet geteld worden, willen echter dat men haer den naem van Nederlandsche geéve, als zynde de volkstael van die landen, welke, van ouds, onder den naem van Nederlanden zyn bekend geweest. Het woórd Nederduytsch, zeggen zy, overstaende tegen Hoogduytsch, bevat twee dialecten, het Nederlandsch en Nedersaksisch, welke beyden evenzeer van elkanderen verschillen als van het Hoogduytsch. Gaerne had ik dit gevoelen gevolgd indien de benaeming van Nederlandsch algemeener was aengenomen geweest dan zy tot nu toe gebleéven is. Een doór het gebruyk reeds gewettigd woórd kan niet ligt doór een ander vervangen worden.”

Jan Frans Willems zegt zoveel als: je kunt het wel in je hoofd halen om de taal te veranderen, maar dat gaat niet zomaar. Want het gebruik is hardnekkig. Zelden vang je dit soort uitgesproken berichten op van een taalfront dat in beweging is. Willems ziet in 1819 de opmars van “Nederlands” vastlopen.

Anno 2013 weten we beter; de benaming “Nederduytsch” voor het “Nederlands” is geheel verdwenen. Wel is er ondertussen iets eigenaardigs gebeurd, want ook in Vlaanderen heeft “Nederduytsch” geen stand gehouden. Sommige Vlamingen spreken bovendien niet over “Nederlands” maar over “Vlaams”. In de bewoordingen van de Zuid-Nederlander Willems kun je het al een beetje voelen aankomen.

We zien dat er wordt gesleuteld aan de taal, maar dat daartegen ook beredeneerde en onberedeneerde weerstanden ontstaan die kennelijk de loop der gebeurtenissen kunnen beïnvloeden. Dat maakt de uitkomst van taalpolitiek in alle gevallen onzeker.

Je kunt wel proberen identiteitsvormende concepten te introduceren, maar óf en hóe ze succes krijgen maken de taalgebruikers uiteindelijk zelf uit.

DIETSCH, DUUTSCH, DUYTSCH

Joep Leerssen gaf in *De bronnen van het vaderland* nog een interessante taalobservatie: “Vanaf de jaren 1840, als de rookwolken van de Belgische afscheiding langzaam aan optrekken, zien we een nieuw begrip in het culturele lexicon opduiken, en dat is *Diets*.” En hij voegt eraan toe: “Kennelijk was er behoefte aan een woord dat het gehele Nederlandsche taalgebied zou bestrijken, onder voorbijgaan aan pijnlijke staatsnamen.” Waar “Nederduitsch” in het Noorden in onbruik raakte, het verpolitiekte “Nederlandsch” na 1830 in het Zuiden besmet raakte, moest er een nieuw woord komen dat Noord en Zuid kon verenigen. Leerssen: “Er is zelfs een *smoking gun* aan te wijzen in deze nieuwe begripsspecificatie van het woord *Diets*. Die ligt bij W.J.A. Jonckbloet [...]” De Noord-Nederlandse filoloog Jonckbloet gaf in 1842 een middeleeuwse tekst uit onder de titel *Dietsche doctrinale* en in 1845 volgde *Dietsche Catoen*. In allebei de gevallen zou er op basis van de middeleeuwse bron “Duitse” moeten hebben gestaan. Jonckbloet muntte op deze manier het begrip “Diets” voor de taal die van oudsher in de hele Lage Landen werd gesproken, aldus Leerssen.

Ook dit laat zich onderzoeken. Is Jonckbloet inderdaad degene die als eerste met “Diets” op de proppen komt? Opnieuw stuiten we op de verhandeling van Jan Frans Willems: “Wat ’er van zy, in de oudste schriften die wy in onze Moedertael kennen, noemt men haer altyd Dietsch, Duutsch of Duytsch. Dus vinden wy by Van Maerlant: ‘Ende om dat ic Vlaminc ben / Met goeden herte biddic hen / Die dit dietsche sullen lesen / Dat si myne genadich wesen.’ Maer, doór dit woórd Dietsch of Duytsch, schoon nog heden op veéle plaetsen van Braband en Vlaenderen in gebruyk, kan men niet wel onze Tael verstaen.”

Dit is nou eens een echte *smoking gun*, ruim 25 jaar eerder dan Joep Leerssen die meende aan te treffen. Het interessante is dat Willems zelf dacht er een losse flodder mee af te schieten, maar dat “Diets” van lieverlee in de loop van de negentiende eeuw steeds populairder werd. Het werd uiteindelijk een favoriete term in handen van degenen die hoopten dat Vlaanderen en Nederland weer nauwer met elkaar zouden optrekken, zoals de katholieke voorman A.J. Alberdingk Thijm, die in 1855 het tijdschrift *Dietsche Warande* oprichtte, waarin de Groot-Nederlandse gedachte weer tot leven werd gewekt. Kenmerkend in het gebruik van het woord Diets is de ondertoon van heimwee naar de prereformatorische, katholieke Middeleeuwen die erin zit. Het “Diets” is verbonden met het Middelnederlands, en voor veel katholieken uit Noord en Zuid leek dat te staan voor ons “betere Nederlands”.

Het verbaast ons niet dat ook Diets het niet gehaald heeft. We kunnen wel met

behulp van nieuwe woorden en concepten bij onze medeburgers “nationale identiteit” en “culturele eigenheid” willen aankweken, maar het zal altijd uitlopen op een onbeheersbaar proces. Desondanks treden er wel degelijk significante veranderingen op. Maar die laten zich pas achteraf vaststellen. Simpele woorden kunnen ons helpen om ze op het spoor te komen.

In de studie van Janneke Weijermans krijgen we het volle zicht op de frontbewegingen die uiteindelijk tot de implosie van “Groot-Nederland” leidden, een strijd die zich voor een belangrijk deel in en om de taal afspeelde. Nog even en technologie zal ons in staat stellen om heel nauwkeurig na te gaan welke talige munitie doel trof, door welk kanon die werd afgeschoten, en hoe groot de gevolgen waren. En de afzwaaiers zullen we ook goed kunnen zien, en door *Stiefbroeders* weten we dat ook die erg veel schade kunnen aanrichten.

JANNEKE WEIJERMARS, *Stiefbroeders. Zuid-Nederlandse letteren en natievorming onder Willem I, 1814-1834*, Verloren, Hilversum, 2012, 424 p.

Noot

- 1 Als begindatum voor het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden is hier genomen: 21 juni 1814, de goedkeuring van het Protocol der Acht Artikelen door alle geallieerde monarchen in Londen, met als artikel 1: “Deze vereniging zal innig en volledig moeten zijn, zodat de twee landen een enkele en eenzelfde staat vormen, onder de reeds in Holland ingestelde grondwet, die zal moeten worden gewijzigd met wederzijds goedvinden volgens de nieuwe omstandigheden”. Als einddatum is genomen: 4 oktober 1830, toen het Voorlopig Bewind de onafhankelijkheid van het Zuiden uitriep.